

Περί χορτοφαγίας

Το μέτρο στη σχέση ανθρώπου και Φύσης: μια ελληνική
κριτική στη σύγχρονη διατροφική ηθική

Αντώνης Τσολομούτης
Σάμος 2026

1 Το μέτρο στη σχέση ανθρώπου και Φύσης

Η σύγχρονη συζήτηση για τη σχέση ανθρώπου και ζώων εμφανίζεται συχνά με δύο αντίθετες μορφές. Από τη μία πλευρά βρίσκεται η βιομηχανική εκμετάλλευση των ζώων, όπου η ζωή μετατρέπεται σε παραγωγική μονάδα. Από την άλλη πλευρά εμφανίζεται η ριζική άρνηση κάθε χρήσης ζώου, όπως εκφράζεται στον βιγκανισμό. Παρά τη φαινομενική τους αντίθεση, και οι δύο αυτές στάσεις γεννιούνται μέσα στο ίδιο ιστορικό περιβάλλον, από το ίδιο ακριβώς αίτιο· και εξ αυτού πρόκειται για την άλλη όψη του ίδιου νομίσματος: την απομάκρυνση του ανθρώπου της πόλης από την άμεση εμπειρία της Φύσης.

Η ελληνική σκέψη προσφέρει ένα διαφορετικό πλαίσιο κατανόησης. Το κεντρικό της κριτήριο δεν είναι μια αφηρημένη αρχή, αλλά το μέτρο. Το μέτρο δεν σημαίνει απλώς αποφυγή της υπερβολής· σημαίνει την εύρυθμη αναλογία μέσα σε μια τάξη πραγμάτων όπου κάθε μορφή ζωής έχει τον τόπο της.

Στον παραδοσιακό αγροτικό κόσμο, η σχέση ανθρώπου και ζώου δεν οργανώνεται ως σχέση απλής εκμετάλλευσης. Ο βοσκός ζει μαζί με το κοπάδι του. Γνωρίζει κάθε ζώο, συμμετέχει στη γέννηση και στην ασθένειά του, εξαρτάται από αυτό και το φροντίζει. Η σχέση αυτή δεν είναι αφηρημένη ηθική στάση αλλά καθημερινή συμβίωση. Το ζώο δεν είναι απλώς προϊόν· είναι μέρος ενός κοινού κύκλου ζωής.

Αυτή η μορφή συμβίωσης διαφέρει ριζικά τόσο από τη βιομηχανική κτηνοτροφία όσο και από την πλήρη άρνηση χρήσης ζώων. Η πρώτη μετατρέπει το ζώο σε αντικείμενο παραγωγής, αποσπώντας το από το φυσικό του περιβάλλον και από κάθε προσωπική σχέση με τον άνθρωπο. Η δεύτερη, αντιδρώντας σε αυτή τη βία, επιχειρεί να αποκαταστήσει τη δικαιοσύνη μέσω μιας καθολικής απαγόρευσης. Όμως η απαγόρευση αυτή οδηγεί σε μια άλλη μορφή αποκοπής: καταργεί τη σχέση αντί να τη μεταμορφώνει και να την αποκαθιστά. Ενώ εμφανίζεται ως αντίδραση στη χυδαιότητα του «ζώο ως προϊόν», στην ουσία αποτελεί την αποδοχή του αιτίου. Λέει «έτσι είναι τα πράγματα

και εγώ αντιστέκομαι». Δεν αντιστέκεται όμως στα αίτια αλλά στα αποτελέσματά τους· συνεχίζει να έλκεται από την ανυπαρξία της Φύσης μέσα στη μεγαλούπολη, συνήθως—αν και όχι πάντα—απορρίπτοντας κάθε επιστροφή σε ημιαστικό ή μη-αστικό περιβάλλον.

Η δυσκολία βρίσκεται στο ότι η ηθική του βιγκανισμού διατυπώνεται συχνά σε καθολικούς όρους. Αν κάθε χρήση ζώου θεωρείται εκμετάλλευση, τότε η μόνη συνεπής λύση είναι η πλήρης απομάκρυνση του ανθρώπου από κάθε μορφή συμβίωσης με τα «παραγωγικά» ζώα. Όμως μια τέτοια θέση αγνοεί το γεγονός ότι πολλές μορφές ζωής έχουν αναπτυχθεί ιστορικά μέσα στη σχέση τους με τον άνθρωπο. Τα εξημερωμένα ζώα δεν είναι απλώς θύματα μιας ανθρώπινης πρακτικής· αποτελούν και αυτά προϊόντα μιας μακράς συμβίωσης.

Εδώ εμφανίζεται ένα παράδοξο. Η ηθική που επιδιώκει την προστασία των ζώων μπορεί να οδηγήσει στη δραστική μείωση ή ακόμη και στην εξάφaniση πολλών από τα ίδια τα είδη που θέλει να προστατεύσει. Αν η εκτροφή ζώων παύσει πλήρως, μεγάλοι πληθυσμοί εξημερωμένων ειδών θα πάψουν να υπάρχουν. Η ηθική πρόθεση δεν καταστρέφει τα ζώα μέσω εκμετάλλευσης, αλλά μέσω της κατάρτησης της σχέσης. Εν τέλει και πάλι στρέφεται εναντίον τους από μια άλλη οδό.

Το πρόβλημα γίνεται πιο κατανοητό αν εξετάσουμε το πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εμφανίζεται αυτή η ηθική. Στις μεγάλες πόλεις ο άνθρωπος δεν έχει άμεση επαφή με την παραγωγή της τροφής του. Το ζώο δεν εμφανίζεται ως ζωντανό ον αλλά ως ανώνυμο προϊόν στο ράφι. Η αποξένωση αυτή γεννά δύο αντίθετες αντιδράσεις: από τη μία την ακραία εκβιομηχάνιση της παραγωγής, από την άλλη την πλήρη ηθική άρνηση της.

Και οι δύο όμως είναι απαντήσεις στο ίδιο πρόβλημα: τη ρήξη της σχέσης ανθρώπου και Φύσης.

Η ελληνική ιδέα του μέτρου προτείνει μια διαφορετική κατεύθυνση. Δεν ζητά ούτε την πλήρη κυριαρχία πάνω στη Φύση ούτε την πλήρη αποχώρηση από αυτήν. Ζητά μια μορφή συμμετοχής όπου η ανθρώπινη ζωή εντάσσεται σε έναν κύκλο αμοιβαίας εξάρτησης. Στο πλαίσιο αυτό, η σχέση με τα ζώα δεν είναι απλώς οικονομική ούτε απλώς ηθική· είναι οικολογική και υπαρξιακή.

Η κριτική λοιπόν δεν πρέπει να στραφεί μόνο προς την κατανάλωση κρέατος ή προς την αποχή από αυτό. Το ουσιαστικό ερώτημα είναι πώς οργανώνεται συνολικά η σχέση ανθρώπου και Φύσης. Όταν αυτή η σχέση μετατρέπεται είτε σε καθαρή εκμετάλλευση είτε σε πλήρη αποκοπή, τότε το μέτρο έχει ήδη χαθεί.

Η πρόκληση της εποχής μας ίσως δεν είναι να επιλέξουμε ανάμεσα στο κρέας και στον βιγκανισμό, αλλά να επανασυνδέσουμε τον άνθρωπο με τις μορφές ζωής μέσα στις οποίες ζει. Εκεί όπου η σχέση γίνεται πάλι άμεση και συγκεκριμένη, οι αφηρημένες αντιθέσεις αρχίζουν να χάνουν την έντασή τους και το μέτρο μπορεί να αναδυθεί εκ νέου.

2 Η αφομοίωση της ηθικής από το σύστημα τροφίμων

Όπως γνωρίζουμε λοιπόν από τον βιγκανισμό, η σύγχρονη ηθική κριτική απέναντι στην εκμετάλλευση των ζώων συχνά εκφράζεται μέσα από την αποχή από ζωικά προϊόντα. Ωστόσο, όταν αυτή η κριτική εισέρχεται στο πεδίο της μαζικής αγοράς τροφίμων, συναντά έναν μηχανισμό που έχει αποδειχθεί ιδιαίτερα ικανός στην απορρόφηση και μετατροπή της σε νέο αντικείμενο κατανάλωσης. Η βιομηχανία τροφίμων δεν αντιστέκεται στην κριτική· την μετατρέπει σε νέα αγορά.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα φυτικά υποκατάστατα γάλακτος και τυριού. Τα προϊόντα αυτά παρουσιάζονται ως εναλλακτική λύση απέναντι στα ζωικά τρόφιμα. Ωστόσο η ίδια η δομή τους αποκαλύπτει μια διαφορετική πραγματικότητα. Πολλά από τα λεγόμενα «ροφήματα αμυγδάλου» περιέχουν ένα πολύ μικρό ποσοστό αμυγδάλων. Το υπόλοιπο προϊόν αποτελείται κυρίως από νερό, σταθεροποιητές, γαλακτωματοποιητές¹ και αρωματικές ουσίες. Αντί να πρόκειται για φυσική μορφή τροφής, πρόκειται για τεχνολογική σύνθεση που μιμείται μια γευστική εμπειρία.

Η αντίθεση γίνεται πιο εμφανής αν συγκριθεί αυτή η κατάσταση με ένα τρόφιμο όπως το γάλα αγελάδας. Το γάλα είναι ένα προϊόν που παράγεται ήδη ολοκληρωμένο μέσα σε έναν ζωντανό οργανισμό. Η ανθρώπινη παρέμβαση περιορίζεται συνήθως σε ήπιες μορφές επεξεργασίας όπως η παστερίωση και η ψύξη. Η μικρή διάρκεια ζωής του προϊόντος αποτελεί ακριβώς ένδειξη αυτής της εγγύτητας προς τη φυσική του μορφή.

Αντίθετα, τα φυτικά υποκατάστατα που έχουν σχεδιαστεί για να μιμούνται γάλα ή τυρί είναι προϊόντα μιας διαφορετικής λογικής. Η βιομηχανία τροφίμων χρησιμοποιεί τεχνικές όπως η γαλακτωματοποίηση λιπών, η χρήση υδροκολλοειδών και η τεχνητή αρωματοποίηση ώστε να αναπαραγάγει υφές και γεύσεις που παραπέμπουν σε ζωικά προϊόντα. Η τροφή παύει έτσι να είναι απλώς μεταποίηση ενός φυσικού προϊόντος και γίνεται τεχνητή σύνθεση μιας λειτουργικής μίμησης.

Το γεγονός αυτό αποκαλύπτει ένα βαθύτερο παράδοξο. Η ηθική επιθυμία απομάκρυνσης από την εκμετάλλευση των ζώων μπορεί, μέσα στο πλαίσιο της σύγχρονης αγοράς, να οδηγήσει σε ακόμη μεγαλύτερη εξάρτηση από την τεχνολογική επεξεργασία της τροφής. Η βιομηχανική λογική δεν αλλάζει·

¹ Ουσίες που επιτυγχάνουν την ομοιόμορφη διάλυση λιπών σε νερό που υπό κανονικές συνθήκες δεν γίνεται γιατί το λίπος θα επιπλέει στο νερό. Φυσικός γαλακτωματοποιητής είναι ο κρόκος αυγού με τον οποίο συντελείται η γαλακτωματοποίηση στη μαγιονέζα (=μείγμα νερού και λαδιού με γαλακτωματοποιητή τον κρόκο). Η βιομηχανία εν γένει μεταχειρίζεται τεχνητούς γαλακτωματοποιητές.

αλλάζει μόνο η πρώτη ύλη.

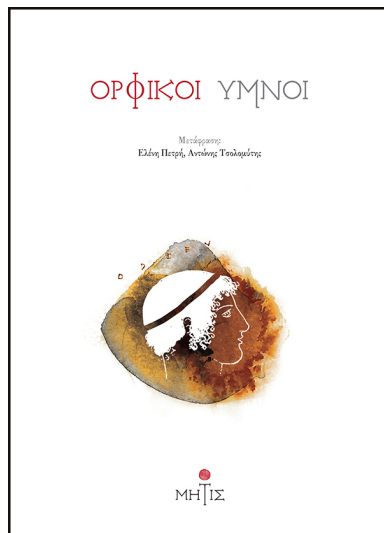
Αυτό το φαινόμενο γίνεται ακόμη πιο σαφές όταν εξεταστεί η οικονομική δομή της αγοράς τροφίμων. Πολλές από τις μεγάλες εταιρείες που δραστηριοποιούνται στα φυτικά υποκατάστατα ανήκουν σε πολυεθνικούς ομίλους οι οποίοι δραστηριοποιούνται ταυτόχρονα και στη βιομηχανία ζωικών προϊόντων. Η εταιρεία Alpro, για παράδειγμα, αποτελεί μέρος του ομίλου Danone, μιας από τις μεγαλύτερες εταιρείες γαλακτοκομικών στον κόσμο. Έτσι η αγορά των φυτικών υποκατάστατων δεν βρίσκεται έξω από το σύστημα παραγωγής τροφίμων αλλά μέσα στον ίδιο οικονομικό μηχανισμό.

Το αποτέλεσμα είναι ότι η ηθική επιλογή μετατρέπεται εύκολα σε νέο καταναλωτικό τμήμα της αγοράς. Ο καταναλωτής δεν εγκαταλείπει απλώς ένα προϊόν· καλείται να το αντικαταστήσει με ένα άλλο που έχει σχεδιαστεί για να επιτελεί την ίδια γαστρονομική λειτουργία. Η κριτική προς την εκμετάλλευση της ζωής απορροφάται έτσι από την ίδια τη βιομηχανία που οργανώνει τη μαζική παραγωγή τροφίμων.

Από τη σκοπιά της ελληνικής σκέψης, το πρόβλημα που εμφανίζεται εδώ δεν αφορά μόνο τη σχέση με τα ζώα αλλά και τη σχέση με την ίδια την τροφή. Η τροφή απομακρύνεται όλο και περισσότερο από τη φυσική της προέλευση και μετατρέπεται σε προϊόν τεχνολογικής σύνθεσης. Η ανθρώπινη τέχνη δεν περιορίζεται πλέον στο να καλλιεργεί ή να μεταποιεί τους καρπούς της Φύσης· αναλαμβάνει να ανακατασκευάσει τις ίδιες τις μορφές της τροφής.

Σε αυτό το πλαίσιο, τόσο η βιομηχανική παραγωγή κρέατος όσο και η βιομηχανική παραγωγή φυτικών υποκατάστατων αποτελούν διαφορετικές εκφράσεις της ίδιας λογικής. Και στις δύο περιπτώσεις, η τροφή αποσπάται από τον κύκλο της φυσικής ζωής και εντάσσεται σε ένα σύστημα μεγάλης κλίμακας επεξεργασίας.

Η κριτική λοιπόν δεν μπορεί να περιοριστεί μόνο στο ερώτημα αν η τροφή είναι ζωική ή φυτική. Το ουσιαστικό ερώτημα είναι αν η τροφή παραμένει μέρος μιας ζωντανής σχέσης με τη Φύση ή αν μετατρέπεται σε καθαρό προϊόν βιομηχανικής κατασκευής. Εκεί όπου η δεύτερη τάση κυριαρχεί, η ηθική πρόθεση απορροφάται από την ίδια τη λογική που επιδίωκε να αμφισβητήσει.

Ορφικοί Ύμνοι, Απόδοση στα νέα ελληνικά: Ελένη Πετρή-Αντώνης Τσολομούτης. Εκδόσεις Μήτις.

Οι Ορφικοί Ύμνοι, αυτός ο ευθυτενής και συγκλονιστικός Λόγος που εκφράστηκε από το θνητό προς το αθάνατο, πρέπει να διαβαστούν όχι σαν μια δογματική υμνολογία, αλλά ως ένας ζωοποιός διάυλος επικοινωνίας ανάμεσα στους σύγχρονους Έλληνες Εθνικούς και τους Έλληνες Θεούς, ως ένα οργανικό μέρος της άχρονης θρησκευτικής παράδοσης. Είναι ο ύμνος μαζί με τη θυσία που καθιστούν εφικτή την επικοινωνία με τους θεούς.

Για πρώτη φορά στα νέα ελληνικά, από τους Ελένη Πετρή και Αντώνη Τσολομούτη, το έργο του Κορνούτου «Επιδρομή των κατά την Ελληνικήν Θεολογίαν Παραδεδομένων». Εκδόσεις Μήτις.

Στο έργο του Επιδρομή των κατά την Ελληνικήν Θεολογίαν Παραδεδομένων, ο φιλόσοφος παρουσιάζει τις θεολογικές του απόψεις μέσα από το πρίσμα της στωικής φιλοσοφίας. Παραθέτει την μυθοποιία της παράδοσης με αναφορές κυρίως στον Όμηρο και τον Ησίοδο. Οι θέσεις του εστιάζονται κυρίως στην αλληγορική ερμηνεία της ελληνικής θεολογίας και της μυθολογίας. Το σύγγραμμά του δεν αποτελεί δόγμα αλλά την «σπίθα» που είναι ικανή να ανάψει την πυρά της ανθρώπινης διανόησης, ώστε να γίνει αντιληπτή και κατανοητή (όπως αναφέρει στο τέλος του έργου του) η Φύση του Κόσμου, προκειμένου να είναι εφικτές οι αντίστοιχες αναγωγές σε εκείνα που δεν διατυπώθηκαν ρητά.